

*Прокоф'єва-Янчиленко Д. М.,**кандидат юридичних наук,
здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук
Національної академії Служби безпеки України,
помічник начальника
Головного управління по боротьбі з корупцією
і організованою злочинністю Служби безпеки України*

ТЕОРІЯ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СПЕЦІАЛЬНА ТЕОРІЯ КРИМІНОЛОГІЇ

Анотація. Стаття присвячена питанням побудови теорії управління ризиками кримінологічної безпеки як спеціальної теорії кримінології.

Ключові слова: кримінологія, кримінологічна безпека, злочинність, управління ризиками, теорія.

Постановка проблеми. Більшість актуальних проблем правоохоронної системи наразі зумовлена відсутністю належного наукового підґрунтя – саме із цим пов'язані прорахунки концептуального та стратегічного характеру, котрі, в свою чергу, призводять до тактичних помилок та зниження ефективності протидії злочинності та її конкретизованим проявам. Зважаючи на те, що не викликає гострих дискусій включення до предмету кримінології питань планування, організації та здійснення діяльності щодо запобігання злочинності [1], а за розширеного підходу до сутності кримінології предмет цієї науки доповнюється також питаннями прогнозування та планування заходів з протидії злочинності, оцінки їх результативності, ліквідації наслідків злочинності та управління процесами боротьби зі злочинністю [2], контролю над злочинністю тощо [3], адже виведення «боротьби зі злочинністю» з предмету кримінології порушує принцип системності [4], науковим підґрунтям для переорієнтації правоохоронної системи на проактивну модель протидії злочинності та побудови нової правоохоронної (і безпекової також – в частині забезпечення безпеки від кримінальних загроз) парадигми має стати, по-перше, саме кримінологія. По-друге, в рамках кримінології роль такого наукового підґрунтя успішно може виконуватись теорією управління ризиками кримінологічної безпеки, місце якої в системі та структурі кримінологічних знань потребує визначення.

Стан дослідження. Питання вдосконалення наукового обґрунтування протидії злочинності досліджувались у працях А. Закалюка, О. Костенка, О. Литвака, А. Шаваєва, Г. Горшенкова, В. Плєшакова, А. Тер-Акопова, В. Заплатинського, Т. Мельничук, Ю. Мельникова, Д. Симоненка, Б. Бідової, С. Лебєдєва, Є. Скулиша, О. Фоміна, М. Клейменова, М. Бабаєва, В. Дрьоміна, С. Шабанова, М. Шелухіна та інших відомих науковців.

Вклад основного матеріалу. Структура кримінологічних знань та уявлень про них має визначатися за наступними критеріями: належність до предмета кримінології; місце в структурі злочинності та в структурі характеристики осіб, які вчиняють злочини; належність до системи детермінації, передусім системи спричинення злочинності, окремих її видів та індивідуальних злочинних проявів; місце в системі діяльності щодо запобігання злочинності, а також її окремих видів, індивідуальних злочинних проявів [1]. Порівняльний аналіз положень щодо системи та структури кримінології дозволяє дійти висновку, що як система, так і структура кримінології утворюється «кримінологічними знаннями». На підставі узагальнення наукових підходів [5; 12] до співвідношення понять «система»

і «структура», яке може бути продемонстроване, наприклад, і у наступному визначенні: «структура – це «каркас» системи зі співвідношенням між елементами, система – сукупність структури та елементів, що виконують певну функцію» [13; 14], може скласти уявлення про парадигму кримінології [15; 16] та дійти висновку про те, що знання про кримінологічну безпеку та її забезпечення беззаперечно входять до системи кримінологічних знань.

На теоретичному рівні структуру достовірного наукового знання утворюють: базові положення та принципи (спільно з елементами теоретичного характеру вони утворюють «загальний блок» науки); концепції; теорії; вчення. Структура науки фактично визначається її парадигмою та дисциплінарною матрицею. До структури дисциплінарної матриці, за визначенням Т. Куна, входять: символічні узагальнення, що складають формальний апарат та мову, характерні для даної наукової дисципліни; метафізичні компоненти, що визначають найбільш фундаментальні теоретичні та методологічні принципи світо розуміння; цінності, що визначають панівні ідеали та норми побудови й обґрунтування наукового знання [15]. Запроваджена у парадигмі соціології структура, яка передбачає такі рівні наукового знання: теоретична соціологія, спеціальні соціологічні теорії та емпіричні дослідження [17], у цілому відповідає уявленню про дисциплінарну матрицю та відображає як всі три рівні наукового пізнання, так і всі форми організації наукового знання. Вказаний підхід, з деякою видозміною, може бути екстрапольований і на структуру науки (принаймні, щодо соціогуманітарних наук) в цілому: емпіричні дослідження; спеціальна теорія (концепції, теорії, вчення щодо предмету даної науки); загальна теорія (метатеоретичний рівень та базові для конкретної науки положення, принципи тощо). В даному випадку інтерес становить саме структурна частина науки, визначена як спеціальна теорія, а саме – спеціальна теорія кримінології, і місце в ній комплексу знань про кримінологічну безпеку.

Якщо звернутися до досвіду російських кримінологів, можна спостерігати бурхливий розвиток уявлень про структуру кримінологічної науки з другої половини ХХ століття до сьогодні. Самостійні напрямки кримінологічних досліджень, що сформувалися в процесі історичного розвитку, визначаються як спеціальні («приватні») кримінологічні теорії [18; 22] або навіть галузі кримінології [23; 26] чи її «галузеві розділи» [27]. Окремі дослідники також ототожнюють спеціальні кримінологічні теорії й кримінологічні галузі [28]. За визначенням П. Кабанова [23], під спеціальною кримінологічною теорією розуміють різновид пізнання відосіблених її Особливою частиною окремих видів злочинності, їх причин, особистості злочинця, що вчиняє злочин даного виду, і заходи попередження конкретного виду злочинності [26], які в реальній дійсності утворюють єдиний системний об'єкт наукового пізнання [29]. Спеціальна кримінологічна теорія при цьому ототожнюється

з концепцією. Під науковими галузями розуміються відносно самостійні частини науки кримінології [26], у якій висвітлюється вплив на злочинність окремих соціальних інститутів [27] або ж наукові напрямки, які вивчають певну сферу соціального життя, що впливає як на кримінальну, так і на позитивну поведінку особистості, тобто, такі кримінологічні теорії, що вивчають закономірності злочинної поведінки й заходів для її попередження в певній специфічній сфері суспільної діяльності, що входить як у загальну теорію кримінології, так і до складу комплексних галузевих теорій, які структурно повинні складатися, у свою чергу, з декількох взаємозалежних спеціальних кримінологічних теорій, що вивчають окремі види злочинності в цій сфері життя суспільства [23].

Як зазначає В. Плешаков, комплекс знань про кримінологічну безпеку та її забезпечення з точки зору кримінології може бути виділений як спеціальна теорія, яка не є відособленою від інших теорій кримінально-правового, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого та адміністративно-правового циклів, а також пов'язана з соціологією, психологією, педагогікою та іншими науками. Така комплексність обумовлена метою й об'єктом теорії кримінологічної безпеки, адже теорію кримінологічної безпеки цікавлять ті проблеми в предметах цих теорій і наук, які пов'язані із впливом на кримінальних загроз, джерелами таких загроз і кримінологічним захистом особи, суспільства й держави. Однак саме в рамках кримінології може вирішуватися абсолютна більшість завдань теорії кримінологічної безпеки, оскільки кримінологія у всій повноті наукового й прикладного аспекту вивчає загрози кримінологічній безпеці, їхні джерела й проблеми попередження реалізації кримінальних загроз та інші проблеми, що стоять перед теорією кримінологічної безпеки [30; 31]. Відповідно, теорія кримінологічної безпеки має досліджувати: злочинність як соціально-правове явище (її реальний та прогнозований стан) та її конкретизовані прояви – злочини, як основну загрозу кримінологічній безпеці; особистість злочинця, як носія, суб'єкта кримінальної загрози; криміногенні фактори, що є основним джерелом кримінальних загроз; попередження злочинів та його складові (профілактика, в т. ч. віктимологічна, запобігання й припинення), як найважливіший спосіб впливу з метою обмеження шкідливого потенціалу кримінальних загроз; кримінологічний захист об'єктів і предметів злочинного посягання. При цьому об'єкт теорії кримінологічної безпеки В. Плешаков визначає як «суспільні відносини, що складаються в процесі діяльності щодо забезпечення безпеки особи, суспільства й держави від злочинних посягань. Ці відносини можуть виникати та виникають практично у всіх сферах життєдіяльності суспільства, оскільки назріла нагальна потреба протистояти поширенню злочинності і її проявів, а відповідно – забезпечити кримінологічний захист життєво важливих інтересів об'єктів кримінологічної безпеки» [31].

Більш доцільним видається визначати об'єктом теорії кримінологічної безпеки власне кримінологічну безпеку як інтегративну складову національної безпеки та стан об'єктів безпеки (особи, суспільства й держави, природи), в т. ч. їх правоохоронюваних цінностей (права та свободи особи, матеріальні та духовні цінності суспільства, конституційний лад, суверенітет та територіальна цілісність держави тощо), що характеризує їх здатність зберігати свої системні якості й взаємозв'язки, стабільно функціонувати, стало та прогресивно розвиватися, а також перебувати у найменшій вразливості від впливів кримінальних загроз та супутніх викликів. Також, крім вищезгаданих, до предмету теорії кримінологічної безпеки доцільно включити і питання взаємозв'язку кримінологічної безпеки з

іншими складовими системи національної безпеки, в контексті яких має досліджуватись взаємний вплив та взаємна обумовленість різних елементів (сфер, рівнів тощо) національної безпеки. Слід звернути увагу на те, що кримінологічна безпека фактично замикається на безпеку особистості – особистість є ключовим об'єктом забезпечення безпеки та остаточним джерелом кримінальних загроз (будь-який злочин може бути вчинено виключно людиною, що визнається навіть прихильниками концепції застосування кримінальної відповідальності). Забезпечення кримінологічної безпеки також здійснюється в кінцевому результаті через людину, адже суспільство та держава здійснюють свою діяльність через відповідних представників. В свою чергу, кримінологічна безпека людини характеризує її базову захищеність (як від злочину, так і від потреби його вчинити), та в умовах глобалізації посідає одне з чільних місць в системі національної безпеки. В будь-якому випадку з понять об'єкта й предмета теорії кримінологічної безпеки вбачається, що до їхньої структури входять складові, які утворюють і предмет науки кримінології. Тобто, предмет та об'єкт теорії кримінологічної безпеки входять й у сферу інтересів кримінології.

За визначенням О. Костенка, теорія кримінологічної безпеки має опікуватись не лише проблемами кримінальних загроз та вдосконаленням заходів протидії останнім, але й вивченням закономірностей стану безпеки як такого, а також того, наскільки забезпечення належного стану безпеки і його усвідомлення особою виключає вчинення нею злочину [32]. Отже, мова йде не лише про розвиток знання щодо кримінальних загроз та заходів захисту від них, або про систему профілактики злочинів, а про необхідність ґрунтовної кримінологічної теорії як системи наукових вчень про кримінальні загрози, кримінологічну безпеку та систему її забезпечення з урахуванням суспільного запиту на організацію комплексної протидії злочинності у проактивному форматі, з послідовним поєднанням запобіжних та репресивних заходів. В теоретичному сенсі йдеться про принципово новий підхід до формування фундаментальних базових ідей, на яких має будуватися державна кримінальна та кримінологічна політика, орієнтована не на традиційне викриття та покарання «персоніфікованого зла» *post factum*, а на реальну захищеність від такого зла кожної особи та об'єктів кримінологічної безпеки в цілому.

То чи є такою кримінологічною теорією так звана теорія кримінологічної безпеки, і чи дійсно знання про кримінологічну безпеку може претендувати на рівень теорії? Якщо, наслідуючи А. Закалюку, під теорією будемо розуміти вищу форму наукового знання, що складається з комплексу наукових вчень, закономірностей і відображає теоретичне осмислення, обґрунтування та викладення якісно нового наукового бачення та визначення одного з основних елементів предмета кримінології, тоді, мабуть, що ні. Водночас, знання про кримінологічну безпеку повністю відповідає формату вчення як системної сукупності висновків і закономірностей щодо певного елемента предмету кримінології, обґрунтованої на теоретичному рівні та випробуваної у науковому середовищі [1]. Чого ж не вистачає знанням про кримінологічну безпеку, аби вважатися теорією? Слід згадати, що за своєю побудовою теорія являє собою внутрішньо-диференційовану, але цілісну систему знання, яку характеризує логічна залежність одних елементів від інших, можливість виведення змісту теорії з певної сукупності тверджень і понять – вихідного базису теорії, відповідно до певних логіко-методологічних принципів і правил [33]. Так, за визначенням Г. Шнайдера, «теорії – це системи, створені уможливленим шляхом, котрі поєднують факти за допомогою причинно-наслідкового зв'язку. Теорії становлять підґрунтя будь-яких

досліджень, вони визначають їх цілі, предмет і методи дослідження, уточнюють поняття... Теорії мають підтверджуватись; вони повинні спиратися на практику та вимірюватись відкриттями та знахідками, здобутими дослідним шляхом. Тому їх слід формулювати (робити операційними) так, аби вони могли бути підтверджені або спростовані самою реальністю» [34, с. 233]. Отже, теорія має включати в себе: визначення встановлених феноменів, які належать до предметної області; реконструкцію їхніх взаємозв'язків; опис видів і наслідків взаємозв'язків, їх реалізацію на практиці, а також передумови їх життєстійкості та змін. До основних функцій теорії належать наступні: синтетична (поєднання окремих достовірних даних у цілісну систему); пояснювальна (сукупність знань перетворюється на теорію тоді, коли знання розкриває причини і закономірності явищ, їхні істотні характеристики, закони тощо); передбачувальна (на підставі теоретичних уявлень про поточний стан речей робляться висновки про існування невідомих раніше фактів, об'єктів або їх властивостей, зв'язків між явищами); методологічна (на підставі теорії формулюються різноманітні методи, способи і прийоми пізнавальної діяльності, які поглиблюють теоретичні знання та дозволяють застосування теоретичних положень у практичній діяльності); практична (кінцеве призначення будь-якої теорії – втілюватись у практику, слугувати «інструкцією» щодо змін реальної дійсності) [35; 36].

Операційність знань про кримінальні загрози, кримінологічну безпеку, її забезпечення, їх системний характер у вигляді теорії та виконання останнього наведених вище функцій можуть бути забезпечені за допомогою ризикологічного підходу та принципів управління ризиками. Знання щодо них мають входити у систему теорії, забезпечуючи комплексний підхід до кримінальних загроз, системи кримінологічної безпеки та системи її забезпечення (фактично, знання щодо кожного із зазначених елементів може розглядатися як самостійне вчення), а також її апробацію практикою. Без цього теорія кримінологічної безпеки матиме тільки предмет, а отже, буде незавершеною і залишиться на рівні концепції, або ж теорії у сенсі «слабкої версії науки». Натомість саме з точки зору управління ризиками може бути забезпечене цілісне уявлення про закономірності та істотні зв'язки тих елементів, котрі вище розглядалися як такі, що входять до предмету системи знань про кримінологічну безпеку.

Висновки. Розвиток теорії управління ризиками кримінологічної безпеки надалі сприятиме перенесенню змістовного акценту з «об'єкта нападу» (злочинність) на «об'єкт захисту» (особа, суспільство, в т. ч. держава, природа), тобто, на ті соціальні цінності, яким має бути гарантована кримінологічна безпека, ефективному прогнозуванню кримінологічної безпеки та її антропоцентризму з відповідним внесенням істотних коректив у підхід до розробки концепції національної безпеки. Адже саме теорія управління ризиками кримінологічної безпеки створить належне теоретичне підґрунтя для розробки кримінологічної стратегії та стратегії національної безпеки України в цілому та має слугувати дороговказом при визначенні та реалізації політики протидії злочинності. Такі перспективи зміни наукової та правоохоронної парадигми та глобалізації знань про кримінологічну безпеку є цілком реальними, адже право на безпеку (безпечне життя) – це фундаментальне природне право людини та інших живих істот, похідними від якого є інші права, свободи та захищувані правом цінності, і жодна сфера життєдіяльності людського суспільства не може функціонувати нормально тоді, коли кримінологічна безпека не забезпечується. Кримінологічна безпека стає найважливішою складовою системи національної безпеки, а відсутність належного стану кримінологічної безпеки унеможливило б її забезпечення націо-

нальної безпеки у тій чи іншій сфері, адже останні опиняються в залежності від стану забезпечення кримінологічної безпеки. Останнє набуває непересічної актуальності, адже з розвитком людської цивілізації «кримінальна форма вияву волі й свідомості соціопатичних особистостей буде витіснити інші форми вияву цього комплексу (війни, революції і т.п.)» [33].

Література:

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
2. Кримінологія: [учебник] / Под общ. ред. А. И. Долговой. – М., 2005. – 912 с.
3. Кримінологія: [учебник] / Под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова. – М. : Юрист, 1997. – 512 с.
4. Щедрин Н. В. Основы общей теории предупреждения преступности: Учебное пособие. – Красноярск, 1999. – 58 с.
5. Аверьянов А. Н. Системное познание мира. – М., 1985. – С. 43.
6. Алексеев П. В., Панин А. В. Философия: [учебник]. – М. : Проспект, 2009. – 588 с.
7. Боброва К. А. К определению содержания основных понятий системного исследования объектов. – Донецк, 1972. – 19 с.
8. Дружинин В. В., Конторов Д. С. Проблемы системологии. Проблемы теории сложных систем. – М. : Радио и связь, 1986. – 296 с.
9. Ланге О. Целое и развитие в свете кибернетики. – В кн.: Исследования по общей теории систем. – М., 1969. – С. 183-184.
10. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании. – Новосибирск: Наука, 1982. – 256 с.
11. Тода М., Шуфорд Э. Логика систем: введение в формальную теорию структуры. – В кн.: Исследования по общей теории систем. – М., 1969. – С. 345.
12. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки. – Новосибирск: Наука, 1978. – С. 164-165.
13. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Филол. Ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
14. Мельников Г. П. Системология и языковые аспекты кибернетики. – М. : Советское радио, 1978. – 368 с.
15. Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. Сост. Кузнецов В. Ю. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 605 с.
16. Некрасов С. И., Некрасова Н. А. Парадигмальная модель структуры науки // Философия науки и техники: тематический словарь-справочник. – Орел: ОГУ, 2010 г. – 289 с.
17. Городяненко В. Г. Социология: [підручник]. – Київ. – Видавничий центр «Академія». – 2002. – 560 с.
18. Гилинский Я. И. Кримінологія: Курс лекцій. – СПб., 2002. – 377 с.
19. Старков О. В. Истоки новых направлений в кримінологии // Закономерности преступности, стратегия борьбы и закон / Под ред. проф. А. И. Долговой. – М., 2001. – С. 516.
20. Устинов В. С. Отечественная кримінология XX века // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Право. Выпуск 2 (4). Государство и право: итоги XX века. – Н. Новгород, 2001. – С. 213.
21. Устинов В. С. Кримінология. Общая часть: учеб. пособие. – Н. Новгород, 2001. – С. 21.
22. Шестаков Д. А. Понятие, предмет, система и перспективы кримінологии // Кримінология. Общая часть: [учебник] / Под ред. В. В. Орехова. – СПб., 1992. – С. 10.
23. Кабанов П. А. Политическая кримінология: основные этапы и некоторые перспективные направления ее развития в России // Вопросы национальной безопасности в исследованиях правоведов: сборник научных трудов / Под ред. Г. Н. Горшенкова. – Сыктывкар, 2000. – С. 85-94.
24. Кабанов П. А. Структура кримінологических знаний: диалектика развития и современное состояние: Лекция. – Нижнекамск, 2005. – 39 с.
25. Кримінология – XX век / Под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2000. – 554 с.
26. Кримінология: Словарь / Под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб. : Изд-во «Лань», 1999. – 256 с.
27. Номоконов В. А. Современная кримінология: традиционные подходы и новые направления // Организованная преступность, миграция, политика / Под ред. проф. А. И. Долговой. – М., 2002. – С. 134.

28. Бурлаков В. Н. Предмет, система и развитие криминологии: Система курса криминологии // Криминология: учебник для вузов / Под ред. В. Н. Бургакова, Н. М. Кропачева. – СПб., 2003. – С. 17.
29. Хохряков Г. Ф. Криминология: [учебник] / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М., 1999. – С. 79.
30. Бабаев М. М., Плешаков В. А. Криминологическая безопасность в системе национальной безопасности (опыт структурного анализа) // Криминологический журнал. – 2005, № 1. – С. 5-9.
31. Плешаков В. А. Криминологическая безопасность и ее обеспечение в сфере взаимовлияния организованной преступности и преступности несовершеннолетних. дис. докт. юрид. наук: 12.00.08. – М., 2003. – 323 с.
32. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: [монографія]. – К.: Атіка, 2008. – 352 с.
33. Шипунова Т. В. Опыт построения социологической теории девиантности: дис. докт. социол. наук: 22.00.01. – СПб., 2006. – 488 с.
34. Шнайдер Г. Й. Криминология: Пер. с нем. – М., 1994. – 502 с.
35. Философия науки в вопросах и ответах: Учебное пособие для аспирантов / В. П. Кохановский, Т. Г. Лешкевич – Ростов: Феникс, 2006. – 352 с.
36. Методология научного исследования: учебное пособие / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – К., 2004. – 216 с.

Прокофьева-Янчиленко Д. М. Теория управления рисками криминологической безопасности как специальная теория криминологии

Аннотация. Статья посвящена вопросам построения теории управления рисками криминологической безопасности как специальной теории криминологии.

Ключевые слова: криминология, криминологическая безопасность, преступность, управление рисками, теория.

Prokofieva-Yanchylenko D. The theory of risk-management in criminological security as a special theory of criminology

Summary. The article is devoted to the problem of construction the theory of risk-management in criminological security as a special theory of criminology.

Key words: criminology, criminological security, crime, risk-management, theory.